

TÁRCSA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság az 1888-ik évi *november hó 26-án* tartott ülése több igen fontos tárggyal bírt.

Az előadó mindenekelőtt a «Hadtörténelmi Közlemények» most sajtó alatt levő 4-ik füzetét ismertette meg, azután pedig jelentést tett a bizottság rendelkezése alatt álló összegek miként való fölhasználása tárgyában.

A bizottság ezek után elhatározta, hogy *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóiratát, mely oly szép szellemi és anyagi sikert eredményezett, föntartja s a jövő évben annak II. évfolyamát is megindítja.

Elhatározta továbbá, hogy a *Ludovika Akadémia könyvtárának* gyarapítására, az Akadémia régebbi történelmi kiadványainak egy példányban való átengedését az elnökségnél ajánlatba hozza.

Kimondatott ez ülésen, hogy a bizottság az Akadémiának a *haditudományok* terén fölmerült fontosabb mozzanatok felől egy tagja által évenként jelentést tétet.

Fölhatalmazta a bizottság a folyóirat szerkesztő bizottságát, miszerint a hadtörténelmi irodalmi munkásság emelésére, a folyóirat költésgevetése terhére, belátása szerint, *jutalomtételt* tűzzön ki.

Elhatározta a bizottság, hogy *Zrínyi Miklósnak* (a költő és hadvezérnek), mint az *első magyar katonai írónak* prózai (hadtudományi) munkáit korszerű szövegben és magyarázó észrevételekkel kiadja.

Végre megállapodott a bizottság abban, hogy az ország fővárosában, a Magyar Nemzeti Múzeum új osztályaként, egy *Magyar Hadtörténelmi Múzeum* létesítésére a kezdeményező lépéseket megteszi.

Ezek után a bizottság működéséről, dotatiója fölhasználásáról, jövő

évi munkatervezetéről s benyújtandó költségvetéséről az előadó által szerkesztett *évi jelentés* fölolvastatott s jóváhagyatott.

A szerkesztő bizottság által a fentebbi megállapodásokhoz képest a következő irodalmi pályázat tétetik közzé :

Pályázat.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága által kiadott «Hadtörténelmi Közlemények» című folyóirat szerkesztő bizottsága a következő jutalomtételt tűzi ki :

1. Kivántatik a *magyar hadtörténelem valamely nerezetesebb eseményének önálló leírása*.

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti, vagy utáni időszakból (1815-ig), de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapúljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt reconstruálja, — vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútfőforrásokra támaszkodhatik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma *20 darab cs. és kir. arany*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki ; a munka ezenfölül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, és egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jeligével ellátott pecsétetes levélke kíséretében, a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőbizottsága címére (Budapest, IX. ker. Lónyay-útcza 9. sz.) az *1889-ik évi május hó 1-éig* küldendők be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek a folyóiratban rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye június elsején fog közzététetni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Megfejtés. A Hadtört. Közlemények III. füzete 488-ik lapján, a vallon zsoldosok 1600-iki, pápai zendüléséről szóló cikkben az íratik, hogy: «Nádasdy a *leufeldi carthausenál* (?) szorította közre a lázadók zömét». A t. szerkesztő úr méltán tön kérdőjelet e furcsán hangzó helynévnel, melyre bizony kevés olvasó fog ráismerni: mi légyen voltaképen? Hát mi, kik a Bakonyvidék régi topographiáját s helytörténelmét meglehetősen ismerjük, meg fogjuk fejteni a talányt. A t. közlő bizonyára német forrásból dolgozott, mert csak német képes egy tősgyökeres magyar helynevet így eltorzítani. Tehát ez a «*Leufeld*» nem egyéb, mint Árpád-és Anjou-korbeli oklevéláraink jól ismert «*Monasterium de Leweld*»-je; vagyis, az ősi magyar *Leweld*, = *Löröld*, = *Löd*, ma *Város-Löd*, népes község a Bakony rengetegeiben, Pápa s Veszprém közt fele útban. Lewelden a carthausi barátoknak erődített, csipkés bástyázattal körülvett kolostoruk és tornyos templomuk volt, mely a török dúlásokban pusztult el. Nürnbergben, a Germanisches Museumban, őriztetik egy a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről származó igen nagy, eredeti olajfestmény, mely a carthausi rend különböző zárdáit ábrázolja. Ott van rajta festve a *leuweldi* — akkor még szép, ép, bástyás, tornyos — klastrom egykorú képe is, melyet érdemes volna lemásolni.

Azt hiszszük, ezzel a megkérdőjelezett «*Leufeld*» talánya meg van fejtve.

Thaly.

General-Lieutenant. A *Századok* folyó évi 8-ik (októberi) füzetének 760—762-ik lapján, C. betűvel alájegyezve egy bírálatot olvastunk a bécsi hadi levéltár igazgatósága által nemrég kiadott: «Császári királyi hadvezérek és tábornokok életrajzai» című füzetecske fölött. Nem áll szándékunkban a füzet védelmére kelni, melynek gyarlóságáról annak idején magunk is szót ejtettünk. (Hadtörténelmi Közlemények II. füzet, 324. lap), de helyre kell igazítanunk egy tévedést, mely az ismertetésbe bizonyára csak tévedésből csúszott be.

A bírálat ugyanis a 761-ik lap utolsó bekezdésében a magyar fordítás hibái közt kifogásolja azt is, hogy a tábornokok czímeiben a «General-Lieutenant» mindenütt «fővezér»-nek fordított; mi is úgy vélekedünk, hogy ez átfordítás nem *tökéletes*; ha a t. bíráló a fővezér helyett egy más, megfelelő vagy csak jobb kifejezést idézett vagy ajánlott volna, a magyar katonai műszótár szerkesztőit bizonyára lekötelezi; e helyett

azonban a General-Lieutenant fokozatra vonatkozólag merőben téves magyarázatot ad, a következőket mondván :

„Igaz ugyan, hogy Montecuccoli például a General-Lieutenant rangot viselte és fővezér is volt. E mellett azonban igen sok más General-Lieutenant volt, a ki nem volt fővezér. Tehát a General-Lieutenant nem = fővezér. Annyit jelent, mint a valóságos Generalnak a lieutenantja, vagyis altábornok».

A dolog azonban nem úgy áll, mint azt a t. bíráló magyarázza, hanem a következőkép :

Körülbelül ötven évvel a harminczéves háború előtt, tehát a XVI. század végével, találkozunk a császári hadsereg történetében a General-Lieutenant czímmel először ; ekkor történt ugyanis, hogy a császári hadsereg azon legmagasabb rangú tábornoka, ki iránt a császár kiváló és rendkívüli bizalommal viseltetett, az eddigi General-Feld-Oberst czím mellé, még a General-Lieutenant czímet is nyerte. A General-Lieutenant ez időtől fogva a XVII. század végéig rendszeren, azontúl pedig kivételesen, *a császári hadseregben elérhető legmagasabb katonai fokozatot* jelentette, vagyis inkább *a császár rendkívüli bizalmát hirdető megtisztelő czímet* képezett, mely csakis *fővezéri minőségben az ellenség előtt kitűnt* legmagasabb rangú tábornoknak, tehát General-Feldmarschalloknak, vagyis tábornagynak adományoztatott.

A General-Lieutenant ennél fogva nem a tábornok helyettese, hanem *a legjőbb hadúr, a császár helyettese volt* ; tehát nem Lieutenant des Generals, hanem *General Lieutenant des Kaisers*, mely minőségében állása és hatásköre körülbelül olyan volt, mint ma a hadsereg főfelügyelőjeé, s mint jelenleg ez, úgy a General-Lieutenant is, a hadsereg praesentált — háború kitörésekor pedig valóságos — *fővezére* volt.

A harmincz éves háborúban a különös viszony, mely II. Ferdinánd császár és Wallenstein között kifejlődött, még további rangemlést hozott, a mennyiben Wallenstein a *császári Generalissimus* czímet nyerte, melyet ugyanakkor még *Tilly*, a XVIII. század elején *Savoyai Jenő* herceg, a nagy francia háborúk idejében pedig *Károly* főherceg is viselt.

Wallenstein szereplése idején a General-Lieutenant czím megszűnt, mivel a Generalissimus természetesen a General-Lieutenant hatalmát is önmagában egyesítette ; mihelyt azonban Wallenstein a cselekvés színhelyéről lelépett, Gallas személyében ismét General-Lieutenant nevezetett ki. A két fokozat között úgy ez időben, mint később (t. i. Savoyai Jenő és Károly főherceg idejében) a különbség abban állott, hogy a General-Lieutenant — bár a császárral közvetlenül is érintkezhetett — az udvari haditanácsnak, a Hofkriegsrathnak is felelősséggel tartozott,

míg a Generalissimus ez utóbbtól teljesen független vala s tetteiről csak a legfelsőbb hadúrnak számolt.

Egyébiránt a General-Lieutenant ép úgy, mint a Generalissimus, kevésbé tekinthető katonai *rendfokozatnak*, mint inkább *időre szóló megbízatásnak*, minek folytán e tekintetben is a fővezérhez áll legközelebb. Hogy a General-Lieutenant cím inkább megbízatást, mint katonai fokozatot jelentett, világosan igazolja azon körülmény, hogy midőn Lipót Vilmos főherczeg 1645-ben a General-Lieutenant hatáskörét meghaladó teljhatalommal ruháztatott föl, Gallas Mátyás gróf nem czimeztetett többé General-Lieutenantnak, hanem *csak* tábornagnak; midőn pedig a főherczeg megbízatását letette, Gallas *ismét General-Lieutenantnak nevezetett*.

Mindezekből, azt hisszük, eléggé kitűnik, hogy a General-Lieutenant sem tábornok-helyettes, sem altábornok nem volt, hanem egy a fővezér fogalomhoz legközelebb álló megbízatást jelentett, hogy a General-Lieutenant a legmagasabb katonai méltóság volt, mely — hasonlóan, mint a Generalissimus — a tábornagy fölött is állott.

A XVIII. században Savoyai Jenő herczeg után sem General-Lieutenant, sem Generalissimus ki nem nevezetett ugyan, de a General-Lieutenant cím állandóan szerepelt a katonai méltóságok felsorolásánál; így nemrég jutott a Nádasdy-levéltárból az udvari haditanácsnak egy 1747-ből származó s az élelmezésre vonatkozó rendelete, a kezünkbe, melyben a tábornokok következőkép vannak felsorolva; Generalitát: *General-Lieutenant* oder *Kommandirender General*, General-Feldmarschall, General der Kavallerie, Obrist-Feldzeugmeister, Feldmarschall-Lieutenant, Obrist-Feldwachtmeister.

Az igen t. bíráló a General-Lieutenant czímnak e röviden vázolt történetét alig ismerte, s magyarázatában azt hisszük a General-Lieutenant *mai* jelentőségét tartotta szem előtt; ma valóban más a General-Lieutenant, a mennyiben e cím a német és az orosz hadseregben a tábornagy-helyettes, vagy altábornagy fokozatának megjelölésére használtatik és az osztrák-magyar *Feldmarschall-Lieutenant* és a francia *Général de division* fokozattal egyenlő.

Végül csak azt jegyezzük meg, hogy a császári hadseregben a fővezér nem volt ugyan mindig General-Lieutenant, de a General-Lieutenant igenis *mindig fővezér volt*; továbbá, hogy valamint a fővezér kifejezésre nincs *tökéletesen megfelelő* német szó, ép úgy nincs a General-Lieutenantra tökéletes magyar kifejezés. A fordítás tehát nem tökéletes ugyan, de nézetünk szerint a General-Lieutenant szóhoz kötött fogalomnak körülbelül leginkább megfelel.

H—th.

*Rákóczi-féle dátum nélküli hadi czikkek.**Edicta Militaria.*

1. Valaki az élő Istenek szent nevét ördögadtával, teremptével káromlja: először s másodsor pälczáztassék meg keményen; harmadszor s többször ha elköveti, haljon meg érette törvény szerént. Az is, a ki hallja, tisztinek nem jelenti, pälczáztassék meg érette.

2. Valaki templomokat, parochiákat, iskolákat, salvagvardiákat és protectió alá vetett helyeket felver s praedál: meghaljon érette.

3. Valaki tisztí akarátja nélkül táborinkból zászlója alól szökve elmegyen, imitt-amott lézeng, — a ki pedig kóborol, praedál, kimenvén zászló alól, vissza nem tér, — jószága praedáltassék fel s maga fogattassék meg s hozattassék a táborra. Ha pedig valamelyike más zászlója alá menne: visszaadassék és megbüntettessék; a ki pedig labanczzá leszen: kézben akadván, mint nyilvánvaló áruló megöletessék.

4. Senki az otthon lakos szegénséget ne nyomorgassa, marháját ne hajtsa, faluját ne pusztítsa, malmokat, házokat ne égesse, más rendelt quártélyát fel ne verje, vagy gazdáját meg ne lopja s károsítsa; hanem ellenségtől nyerjen, a mint Isten segíti. A mikor pedig táborozás vagyon, zsákmánra menvén: ha aprót kaphat, az öreg marhát levágni, annál inkább eladni s vesztegetni ne merészelje; különben meghal érette.

5. Közöttünk szenvedő becsületes Atyánkfiainak házoknépét ne háborgassák, sem külső jovokat ne praedálják; jószágokat, marhájokat ne bántsák; embereket ne sarczoltassák. Másként, valaki azt cselekeszi, meghal érette.

6. Senki kardot egymás ellen ne fogjon, mert megverettetik; ha pedig zászló alatt fegyverkezik: keze vágattatik el érette; halálért halállal fizet.

7. Senki a Szepesben lévő 13 városokot s azoknak lakosít ne bántsa, lovokot, marhájokot ne fogdossa, el ne hajtsa: mivel azok nem Magyarországhoz, hanem Lengyelhez s abban levő Republicához tartoznak, nekünk is pedig jóakaróink; — különben meghal érette, — hanemha a Republica tovább is okot adna a fegyverkedésre.

8. Valaki csak magától teszi magát hadnagygyá és tisztté, meghaljon.

9. Valaki a szöllőhegyeket futja, a szőlőt praedálja, búzát csépel s pénzen eladja, vagy azt lovastól gázolja: megpälczáztassék érette.

10. Valamely szolga szökve, vagy nyilván elmegyen, ura akarátja kívül, valamely zászló alatt találtatik: visszaadattassék az hadakozásnak idejéig.

11. Senki előljárájára ne támadjon, ellene fegyvert ne fogjon, ne

szídjá, ne verje : mert meghal érette. A mely tiszt pedig nem mer s nem akar hadának parancsolni : a tisztit veszesse el.

12. Valaki az ellenséggel titkon practical, irogat és izenget, főtiszte engedelme nélkül vele barátkozik, sőt csak beszél is : meghal érette.

13. Valaki a strázsára, portára, csatára és egyéb szolgálatra küldetik s el nem menne, vagy abban híven nem járna : meghaljon érette.

14. Valaki hamis híreket költvén, lármát csinál : érdemesen megbüntetik érette.

15. Valaki Jézus-kiáltás után lövöldöz, vagy táboron kívül hál : meg három-pálczáztassék. Ha pedig a jelkiadás után a táborról hír nélkül kimegyen : meghaljon érette.

16. Valaki az hópénzzel vagy nyereséggel elszökik a zászló alól : meghaljon érette.

17. Valaki szükségnek idein, kiváltképen harczon, tisztviselőjét elhagyván, zászlója alól rendetlenül és gyalázatosan elfut, a szerént tiszte is, ha valamellyike azt cselekedné : meghaljon érette.

18. Valaki közönséges ügyünk ellen való dolgot tud, ért s hall, és az tiszteknek hirt nem tézen : meghal érette.

19. Valaki kiváltképen való engedelmiünk nélkül oly várat, kastélt felver, az hol ellenünk kijáró labancz vagy német nincsen : meghal érette ; az hol pedig olly ellenség volna is : a tiszték teljes tehetséggel tartóztassák, hogy az benne levő ártatlan lakosokat, kik fegyvert nem fognak, senki ne bántsa s meg ne károsítsa ; másként erős számadásában leszen.

20. Senki akármely valláson levő praedicatorokat, pátereket, fejevesztése alatt ne merészeljen háborgatni ; úgy mindazáltal, hogy az ollyan páterek a lutherána és calvinista vallásbeli ecclesiákban — kiket töllünk hatalommal elfoglaltanak, — ne találtassanak ; másként, ha mi esik rajtuk, — magoknak tulajdonítsák.

21. Valamely tiszt az Edictum ellen való praedában tudva részt veszen : nevezetes halállal haljon meg.

22. Az fiók-strázsa ha elaluszik, meghal érette.

23. Az eltévedett marhát ha ellopják, avagy harczon elszalasztott lovat tartozik kiki minden halogatás nélkül mindenestől tisztí kezéhez adni, úgy, hogy azon tiszt nekünk azonnal megjelentse ; mert ha ki magának elveszi, megverettetik ; ha pedig elidegeníti : két annyi árrával tartozik.

24. Ha valaki német vagy magyar rabot fog : tartozik azt előnkben hozni s bemutatni, holmi szükséges dolgok kitanulásáért ; másként abból várható rendes nyereségben senki meg nem károsodik. Az elfogott leve-

leket is felbontás nélkül, bizonyos ember által kezünkhöz küldje, el ne szaggassa ; egyébiránt a ki ezek ellen cselekeszik : erős büntetésünket el nem kerüli.

25. Valaki mesterembereket : lakatosokat, kovácsokat, molnárokat s egyébféle mesterembereket közönségesen többeket is háborgat, műszerekben megkárosít, — ki miatt is az egész vitézlő rendeknek nagy fogyatkozása esik, — meghal érette.

26. Valaki erőszakféltelben találtaik : meghal érette.

27. Valaki a rendeltetett salvaguardiákat besteleníti, reájok támad : életével fizet érette ; az lévén pedig igaz salvaguardia, kinél pecsétünk lészen. Valaki azért salvaguardiát ad annak híre nélkül a kire bizattott : kemény büntetését el nem kerüli.

28. Valaki pápens-levelünköt, kiadott parancsolatunkot és eddig kiadott s ezután is kiadandó protectionális-levelünköt meg nem becsülli, az ellen cselekszik : kétség nélkül fejének kegyelem nem adatik.

29. Valaki a táborra, vagy akármely megszálló helyre, akarki számára, magunk vagy mások szükségére hozandó élést elfog, vagy elveszen : meghal érette.

30. Minden seregnek légyen sereghajtója, hogy a katonák szélljel ne járjanak, ne maradozzanak, annyival inkább a falukon ne kóboroljanak, sőt tiszte híre nélkül a zászló alól egy nyomáig ne járjon. Valaki ez ellen cselekszik : megpálcáztassék érette.

31. Ha egész zászlóalja rendeltetik strázsára, a hadnagy kimenjen és czirkálja meg jól a vitézlő rendet : ki legyen a seregben ? ki nem ? Engedelme az elmaradásra senkinek ne adassék, hanem ki-ki személye szerint üljön fel s menjen zászlóstól a strázsára. Egyébiránt ha valaki magát parancsolatunk ellen megvonsza, annak idejében strázsára nem megyen : nevezetes büntetésünket el nem kerüli.

32. Mindezekre strázsamesterink, tábornesterink, a vásárbíró jól vigyázzanak ; ha kiket ezek ellen cselekedni látnak, tartozzanak az ollyaténokat hitbéli köteleességek szerint azonnal megfogni, a kik közüllök pálcáztatást érdemelnek, megbüntetni, a többit pedig — kik halálos vétekben találtnak, — udvari kapitányunk, hadiszékünk eleibe hozni.

(Egykorú, dátumtalan másolat, az orsz. levéltár Rákóczi-archivumbeli lymbusának utólag napfényre került csomagában. Mint a szöveg több vonatkozásából következtethető : e hadi czikkek még a nyomatott szabályzatok előtti időből, mindjárt a szabadságharcz kezdő szakából, 1703-ból valók.)

Közi : *Thaly Kálmán.*

Magyar vitézek sírhalma a Szerémségben. A «Pester Lloyd» folyó évi október hó 16-dikán kiadott 286-ik számában F. P. egy a zimonyi határ közelében, a batajniczai mezőn látott nagy terjedelmű és 18—20 méter magasságú halomról tesz említést, s azt hiszi, hogy ez ama győzelmi emlék maradványa, melyet Dénes nádor az 1167-ik év július 8-án Andronikos Kostostefanos görög vezér, vagyis inkább helyesebben az 1165-ik évben Yvanas Mihály szerémségi görög kormányzó fölött kivívtat diadal emlékére emeltetett. Ő maga e véleményét egyszerűen avval indokolja, hogy a batajniczai halom méretei sokkal nagyobbak mint a régi török határnak e vidéken sorakozó őrhalmai s e határvonaltól messze délkeletre fekszik, s így valószínű, hogy ama tömegsírok egyike, melyek Európa keletén meglehetősen gyakoriak. Ez ugyan a vélemény megokolására alig volna elegendő, annál kevésbbé, mivel a halom melletti posványos mélyedés inkább későbbi származásra vall, nem lévén valószínű, hogy egy ily mélyedést az idő — 7 századnál több be ne temetett volna.

Több valószínűséget nyer azonban a dolog Soppron «Zimony város monographiájában» kifejtett nézete, illetőleg tanúsága által. Soppron e jeles munkájában első sorban ugyan csak a hagyományra támaszkodik, de azután Dénes nádor 1165-iki és 1167-iki görög hadjáratát röviden vázolja, véleményét következőképen indokolja:

A kérdéses halom a Szávától mintegy 12 kilométerre fekszik, a görög sereg tehát a csata után ez utat, úgy mint az a byzancezi Kinna-mosnál megírva van, *egy nyári éj alatt* könnyen megethette s még a folyamon is átkelhetett; a halom a régi — a 12-ik században még elég jó karban levő — római út mellett fekszik, melyet Andronikos minden valószínűség szerint használt; végre a mező neve Batajnicza = batajniczko polje = csatater = harcmező, melyet ősidőktől fogva visel, szintén a mellett tanúskodik, hogy e helyen valaha egy nagyobb csata vívatott; a történelemben Dénes nádor csatáin kívül más, e helyre vonatkozatható csata följegyezve nincs s így a föltevés, hogy a halom alatt magyar csontok porlanak, sok jogosúltsággal bír.

A halom régészek által a mai napig sem vizsgáltatott meg.

A törökök Jajicza előtt 1521-ben. Alig lépett II. Szulej-man trónra, máris híre ment az egész birodalomban, hogy a császár, követének, Behram csausznak meggyilkolása következtében, de meg azért is, hogy a birodalom határait észak felé kiterjessze, nagy háborút fog Magyarország ellen indítani.

Bosznia ekkor még magyar főhatóság alatt állott, de a várakban csak csekély őrség tartatott s azok a védelemre sem berendezve, sem föl-

szerelve nem valának. A szomszédos török pasák portyázó hadai már régóta dúltak az országban s a boszniai várak ellen ismételten intéztettek merész túnadások, melyek siker esetén a török hatalom kiterjesztését eredményezék. Képzeltető, hogy a magyar háború híre e portyázó hadakat még inkább föltüzeltelte s még merészebbekké tette.

Jaicza, mint Bosznia egyik legjelentékenyebb vára, különösen gyakran látta e kéretlen vendégeket. Így megostromolták a törökök Jaiczát 1517-ben és 1518-ban, míg a portyázó hadakkal a várórség állandóan harcban állott.

A korábban érintett hírek következtében legelőbb is *Bali bég*¹⁾ szendrői és *Musztafa* boszniai pasák indultak meg hadaikkal; előbbi megadásra kényszerítette *Sreberniket*, melynek őrségét adott szava ellenére az egész lakossággal egyetemben fölkonzultatta, földúlta *Tesant* és *Sokolt*, s azután Musztafával egyesülve, Jaicza felé vonúlt. Ostromszerek hiányában az aránylag erős vár megvételeére ugyan alig gondolhattak, azt azonban bizton remélték, hogy a várost rajtaütés útján hatalmokba ejthetik s kifosztathatják.

Jaicza várnagya és parancsnoka ez időben *Keglevics Péter*, második várnagy és a lovasság parancsnoka *Cseri Balázs* volt; védő őrségül körülbelül 200 gyalogos és 200 lovas állott rendelkezésre.

Keglevics a védő őrség gyöngeségét a legnagyobb óvatossággal, az őrszolgálatban követett folytonos éberséggel és célszerű biztossági rendszabályokkal igyekvék pótolni. Meghitt emberei és kénei által a törökök legcsekélyebb mozdulatairól, folyton tudomást szerzett, a várfalak hiányait kijavíttatá, a bástyák és a város őrségeit megkészszerézé, a lovakat nyergelve, a csapatokat készütségekben tartatá.

A pasák, mielőtt a város megvételeét személyesen megkísérlenék, egy 300 lovasból álló csapatot küldöttek Jaicza felé, kik magokat a Pliva völgyében elterjedő erdőségekben azon szándékkal rejték el, hogy hajnal hasadtával Jaiczára törnek.

De bármily titokban jöttek, Keglevics megérkezésökről mégis tudomást nyert. A veszedelmet elhárítandó, Cseri Balázst az est beálltával a várból azon föladattal küldte ki, hogy a törökök rejtékelyét kerülje meg s csapatával mögöttök felállva minden mozdulatukat figyeltesse meg, de támadást csak akkor intézzen, midőn erre Keglevics egy ágyúlovással jelt ad.

Alig derengett egy csekély világosság, a törökök lóra ültek, s csen-

¹⁾ Ugyanaz, ki a gyászos emlékü mohácsi csatában oly kiváló szerepet játszott.

desen, óvatossággal közeledtek Jaicza felé. Nyomukban léptetett Cseri Balázs, vitéz csapatával. A török harcokban edzett bajnokok kezében égett a kard markolata, lovaik nyugtalanul toporzékeltek, de a kapitány parancsát megszegni nem akarván, megnyugtatták paripáikat s magok is elfojtott lélegzettel követték a törökök nyomát, gondosan figyelve, nehogy idő előtt fölfödztessenek, vagy az ellenséget szem elől tévesztve, a válság pillanatában elkéssenek.

Keglevics még a megelőző esténi meghagyta a lakosságnak, hogy a leányok és fiatal asszonyok, másnap hajnalban — mely különben is ünnepnap vala — dalolva és tánczolva a városból a Verbász rét felé induljanak, biztosítva őket, hogy a kellő pillanatban csapatával mellettök terem, s nekik semmi bántódásuk sem lesz.

Az asszonyok és leányok csoportja még nem távozott száz lépésre a város falától, midőn a plivai erdőből hangzó lódobogás a törökök közeledését jelzé; a török csapat csakugyan föltűnt a halmokon s meglátva a jaiczai lányok sokadalmát, elfeledett várat, ostromot, zsákmányt, elhányta a rohamhágcsókat s lovait a csoport felé irányítá, hogy a legszebb zsákmányt magának biztosítsa.

De e pillanatban eléje robogott Keglevics hada, majd a következőben a várból elsütött ágyú viszhangjakép Cseri Balázs lovasainak dobogása hangzott föl; a törökök a kettős támadástól meglepetve majd védtelenül engedték magokat lekaszabolgatni, s rövid perczek múlva az egész had föl volt koczolva. Alig egy-két lovas bírt az öldöklésből menekülni.

A pasák erre Jaicza ostromának tervével fölhagytak, s elvonúltak.

Egy elfogott jelentés. Az 1757-ik évben gr. Nádasdy Ferencz serege Schweidnitz várának ostromlására készült és csapatai október hó első napjaiban váltak el Lothringeni Károly herczeg főseregétől, hogy Nádasdy utasításaihoz képest a vár körülzárolása céljából azt külön úton megközelítsék. A vár parancsnoka, Sersch gróf tábornok ekkor, tanácskozások céljából, Bewern herczeg boroszlói főhadiszállásán időzött, de helyettese Knobelsdorf báró ezredes, neki a vár körül történő események, vagy észlelt mozdulatok felől naponta jelentést tett.

Nádasdy huszárjai egy ily jelentést vivő tisztet elfogván, a levél Nádasdy kezeibe jutott s most a Nádasdy-levéltár katonai iratai közt fekszik;¹⁾ közöljük azért, mivel mutatja, hogy a hírszerző szolgálatot a poroszok is ügyesen kezelték s az ellenség felől elég bőven voltak tájékozva. A levél szövege (fordításban) a következő: Méltóságos gróf és tábornok

¹⁾ Nádasdy-levéltár. Levelezések. B. 856.

úr! Schweidnitz 1757, október 3-án. Tegnap jelentésem kapcsán van szerencsém közölni, miszerint Fouquet tábornok a beérkezett értesítés szerint saját csapataival és Margó Henrik 2 zászlóaljával (Blankenseeről) végre a Werner huszár-ezreddel a Morvából jövő osztrák tűzérség ellen elindult.¹⁾ Halljuk, hogy Brandeis tábornok Neumarktot parancs ellenére elhagyta s 5 zászlóalj gránátossal Boroszlóra vonúlt.

Jahnus osztrák tábornok hadteste tegnap Peterswaldau (Reichenbachnál) környékére érkezett; a Kalder-féle szabadcsapat (Freibataillon) Morva-Weiswasseren van; a bajorok Nádasdy Saaran és Würben tájékán álló hadtestéhez húzódtak.

Huszáraink az osztrákokkal naponta harcban állanak s mindig szerencsések; az utóbbi 8 nap alatt ejtett foglyok száma 194, megöletett közel 100, köztük egy alezredes.

Egybíránt bár közel egy mérföldnyire körül vagyunk véve, szabadon közlekedünk; szökevény naponta 20—30 jön.

Tegnap egy kém fogatott el, ki Kletschkan falut, közel ama raktárhoz, hol az Auschermoys-ezred van elhelyezve, föl akarta gyűjtani; valomása szerint a helyet neki egy jezsuita mutatta meg.

A király seregéről most semmit sem hallunk.

Tegnap éjjel az előőrsöket megvizsgálván, osztrák huszárokkal ütköztünk össze; én magam három huszárt öltem meg.

Egyéb újsággal nem szolgálhatván maradtam stb. Knobelsdorf Sándor báró s. k.

Jegyzőkönyv egy szökevény vallomásáról. Ugyancsak a fenti napon a huszárok egy szökevényt hoztak Nádasdy főhadiszállására, ki a következő érdekes vallomást adta jegyzőkönyvbe:²⁾

Nevem Brimm Ignác; a poroszok erőszakkal vittek katonának s 14 évig szolgáltam a Calsam ezrednél. Elbocsáttatván, Teichenauba mentem, onnét Schmellvitzebe, hol két év óta lakom és meg is házasodtam; a múlt hetekben ismét elfogtak és egyenruhába dugtak.

Schweidnitzben 3 évig dolgoztam akna-ásáson; 3 ezred katona és igen sok paraszt dolgozott ott; a katonák napi öt garas pótdíjat kaptak. Összesen 8—9 redoute és ravelin van s ezekből indulnak ki az aknák. A főaknák négy láb, az oldal-aknák két láb szélesek; az összes aknák hosszúsága körülbelül 4000 lépés. Mindezt jó és igaz szívvvel jelentem és kész vagyok az aknák helyeit is megmutatni.

Neisse-nél az aknák számosabbak mint Schweidnitznél.

¹⁾ Ez az Olmützből Schweidnitzhez rendelt ostrom-tűzérség volt.

²⁾ Eredetije: Nádasdy-levéltár. Levelezések. B. 356.

Huszárcsíny. Az 1814-ik év márczius hó 11-én az osztrák Scheitherr dandár Maconnál állott; a St. Symphorien felé fölállítandó előőrsvonalat a dandárnok a hozzá beosztott magyar császár-huszárok (Ferdinand-huszárok) három századából alkotta meg. A francia lovasság, nevezetesen a 12-ik huszár-ezred, hajnalban támadást intézett az előőrsök ellen, s e támadást a Spanyolországból aznap megérkezett 13-ik vértés-ezred zárt rohammal volt támogatandó; az ezred egyelőre egy szőlővel beültetett domb mögött állott. Egy szemközti dombon a magyar huszárok 2-ik százada, mint tartalék, szintén parancsra várakozott.

Egyszerre a 4-ik szakasztól egy *Varga Sándor* nevű közhuszár a sorból szó nélkül kiugratott, az ellenséges előnyomuló osztagokat nagy ívben, a domb alján megkerülte, az országút széles árkan átrepült, majd a szőlőkön is átvágtatva hirtelen és váratlanul a francia vértéseknek a sorok előtt álló ezredese mellett termett.

Mielőtt az ezredesnek még csak arra is ideje lett volna, hogy a nála termett lovasban az ellenséget fölismerje, a magyar huszár kardja már villámlott s az ezredes a következő pillanatban szétvágott sisakkal és kettévált koponyával bukott le lováról.

A magyar huszár bajtársai a túlsó dombon az egész jelenetnek szemtanúi valának s önkéntelen «éljen» kiáltásban törtek ki s kengyeleikben fölágaskodva, aggódva lesték a következőket.

A mily gyorsan Varga gyönyörű csapását mérte, ép oly gyorsan kapta el az ezredes remek andaluziai lovának kantárát; egy-két ugrás, egy merész ugratás a széles árkon, s a füрге huszár az elfogott lóval együtt eltűnt.

A francia vértések csak most tértek magokhoz az ámulatból, melybe őket a magyar huszár vakmerő tette ragadta s százan is vágtattak a menekülő után. De már késő volt. Varga Sándor néhány perc múlva megjelent századánál, kezében a levágott francia ezredes gyönyörű lovát vezetve, melyet a következő szavakkal adott át parancsnokának, Faragó századosnak: «Itt vagyok; kapitány uram sok jót tett velem, meghálálom evvel a szép lóval; tessék elfogadni».

A százados Vargát gazdagon megajándékozta, majd az ezredes elé vitte, kinek fölterjesztésére Varga arany vitézségi érmét kapott.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Kolozsvár története. 5 kötet, II. füzet, rajzmelléklet. Irta Jakab Elek, magy. tud. akad. levelező tag. Ár 25 frt.

A nagy terjedelmű munka Kolozsvár történetét és fejlődését tárgyalja, kapcsolatban nemzetünk politikai és művelődéstörténetével, ipari és kereskedelmi életével és hadtörténelmével. Felöleli a mű Erdély őskorát és a régi írók művei, az irott emlékek, a hagyományok és műemlékek romjai után föltárja az itt élt legrégebb népek történetét. Alapos történeti búvárkodás útján nyert eredeti, hiteles okmányokkal, valamint a még fennmaradt műemlékek rajzaival világosítja föl a különböző korszakok változó eseményeit, melyekben Kolozsvárt mint Erdély politikai, művelődési és hadászati központját mutatja be, a legrégebb kortól, a legújabb fejlődésig. Jakab Elek e munkája történeti újabb irodalmunknak egyik legjelesebb terméke s a történeti monographiák között a legszebb, legbecsesebb s a legmagasabb színvonalon álló mű, mely a monographiáirók számára irányt tűz ki s nekik mintául szolgálhat. Becses és mindvégig érdekes tartalma mellett erős nemzeti érzület és vonzó, emelkedett, tönör irány jellemzi; a csatolt térképek, a műemlékek rajzai, a vár erődítésének és bástyáinak fölvételei, rajzai, alaposak és gondos kivitelűek.

Kolozsvár története három nagy korszakban van tárgyalva. *Az első kötet* az ő-, ó- és középkort foglalja el; Erdély ős népeinek, az agathyriek, géták, dákok, rómaiak, gepidák, góthok, hunok, avarok és magyarok uralmát írja le; a II. kötet Erdély történetét a nemzeti fejedelmek korszakában, a III. kötet a Habsburg-Lotharingiai uralom korszakát tárja föl.

A három vaskos kötetet, két kötet oklevéltár bővíti ki és két füzet szép kivitelű rajzokkal.

Had történelmi szempontból a római korszak a fontosabb, a mely korból maradt meg a legtöbb emlék és a legtöbb fölirat. Az itt talált nagyszámú rommaradványok, fegyverek és pénzek alapján kimutatja a szerző, hogy itt előbb Traján császár alatt katonai gyarmat, municipium s praefectura állott fönn Urbs Claudium vagy Claudiopolis néven, mely a dél, kelet és észak felől jövő hadi útaknak központosító helye volt.

A város legnevezetesebb pontja a castrum volt, mely az Ó-vár területén állott s északról a Szamos, a többi oldalak felől pedig fallal volt körülveve; a falak mellett vízzel megtölthető sánczárkok valának; a falak őrtornyokkal bírtak.

Az egész várterület egy négyszöget képezett; a város később a gyarmatosítás következtében növekedett ugyan, de a központ a castrum maradt. A város külvédelmére emelkedett pontokon épült kisebb erődített táborok (castra stativæ) és őrszemek (vigilæ) szolgáltak. Ilyenek voltak: délre a *monostori* erdőben, nyugotra a *Kőmál* oldalán, éjszakra a *kajántói* völgyben, keletre a *Békás* patak mellett. Az itt központosított hadi utak azt mutatják, hogy Urbs Claudium *Iacia* római tartomány éjszaknyugoti központja volt; a városban a proconsulok többször megfordultak s főpapi (pontifexi) és auguri hivatalok is valának.

A város hadászatiilag is igen meg volt erősítve s több helyen erős hidak és hídfők nyomait is föl lehet találni. A római korszak műemlékei igen nagy számban vannak a szerző által felsorolva és kimutatva.

A góth korszakból műemlék nem maradt, ép úgy a gepidák és longobárdok korszakából sem, minek folytán a szerző e korszakra nézve a régi történetírók hagyományaira kénytelen támaszkodni. Érdekesen tárgyalja Jakab a hun-avar korszakot és föleleveníti a hun hagyományokat is, melyek a Székelyföldön még maig is fennállanak. *Bud-vára*, Attila testvéréről elnevezve, *Rika* erdő, Réka Attila feleségéről elnevezve, valamint az ugyanez erdőben levő *Attila* rom is, a régi hun korszakra vihethő vissza. A hun és avar nép rokonságát a szerző erősen védi, valamint a székelyeknek a hunoktól való eredetét is, a mit különben Thierry Amadé, Attila történetének írója is erősít. Az avar uralom idejéből a kör- (gyűrű) sánczok erősítési műveit Adalbert egykorú szentgállyi barát elbeszélése nyomán, érdekesen írja le s az erdélyi hun és avar sánczokról is megemlékezik.

A kötet második részét a magyar uralom időszakának leírása tölti be; a honfoglalást a magyarok által itten talált, valamint a magyarok által épített várakat s a várszervezeten alapuló honvédelmet e rész bőven fejtegeti; kimutatja, hogy az erdélyi honvédelem ugyanazon törzs és várszerkezeten alapúlt s földériti, hogy Erdély védelem szempontjából hét várterületre volt fölosztva; ezek: *Turda* = Torda, a régi római *Salinae* romjain építve; *Gyula-Fehérvár*, a római *Ampulum* romjain; *Kolus* = *Claudiopolis* romjain; *Zonnk* = Szolnok; *Duboka* = Doboka; *Hunad* = Hunyadvár; *Kikellew* = Küküllővár. A magyar föld területét e várnegyék foglalták el, a mely után Erdély sok ideig a hét vár tartományának is nevezetett; az itteni lakosok nyelve kiejtése, szokásai,

hagyományai és viselete a magyarországi népekével teljesen megegyez. A Székelyföld területe már a honfoglalás előtt nemzeti ispánság volt s ennek területén *székek*, nem is ágak, szerint kormányoztatott.

Az Árpád-házbeli királyok alatt Kolozsvár az okiratokban mint *Clus*, *Clusia* fordul elő s a honvédelemben is részt vesz; a XI. századbeli okiratokban a következő várparancsnokok neveztetnek meg: Endre, Valkai, Pázmán, Ond; valamennyien ősmagyar főnemes családok fejei. A tatár-dúlás után a várat V. István király állítja helyre. Az új vár szintén a régi castrum helyén épült, kőfalakkal és a vár négy szögletén tornyokkal látattott el. A közlekedés két kapún, az északi és déli kapún át történt; a déli kapún csakis lóháton és gyalog lehetett járni. Az Anjou-házbeli királyok alatt Kolozsvár mindinkább fölemelkedett s Nagy Lajos által kiváltságokkal ruháztatott föl. Zsigmond király alatt, 1405-ben, történik a vár kibővítése, a mennyiben az Ó-vár mellett épített új városrészek szintén várfallal véttetnek körül és kisebb és nagyobb bástyákkal láttatnak el. A monostori kapú Zsigmond király czímerével van ellátva; a középkapú V. László, a hídkapú fölötti bástya Mátyás király idejében épült. A vár egyes részei egyébiránt különböző időszakokban helyreállítottak és megújítottak s e munkálatok II. Lajos király korában már mindannyian teljesen elkészültek. E javítások folytán Kolozsvár erős, nehezen bevezethető erősséggé vált; kisebb-nagyobb bástyáinak száma húszra emelkedett.

A *második kötet* a nemzeti fejedelmek korszakát tárgyalja. Erdély önállóságával Kolozsvár jelentősége is emelkedett. A város megoltalmazása s így erősítéseinek jókarban tartása a nemzeti fejedelmek kiváló gondját képezte; lakóinak a munka mellett, a várvédelem is kötelességében állott; minden egyes bástya egy külön czéh gondjaira és védelmére bízott, minek folytán a czéhek leltúraiban a vár felszereléseit és harczeszközeit is megtaláljuk. A Zápolya királyok különös gondot fordítottak Kolozsvárra, ép úgy a Báthory-család fejedelmi tagjai: István, Kristóf és Zsigmond, kiknek emlékét több bástyán a családi czímer őrzi. A monostori bástya Boeskey István fejedelem által újjátartott meg. A vár ez időben több ízben ostromoltatott; így a császári vezérek által (Castaldo Bástya), valamint (1611-ben) Forgách Zsigmond által is. Bethlen Gábor idejében úgy a kőfalak, mint a várbástyák megújítottak; több helyreállítás és kiigazítás történt I. Rákóczi György alatt is. II. Rákóczi György, Gyalu és Temes közt a csatát elvesztvén, a török által Kolozsvár is ostrom alá vonatott s ellenállásáért azután, pénzben és élelmi czikkeken, 100,000 tallér sarcot fizetett. Apafy Mihály idejében (1666-ben) Kolozsvár az erdélyi és török had ostromát állja ki, mígnem a várat

a német őrség és a polgárság 1663-ban föladja. Általában Kolozsvárnak a nemzeti fejedelmek legfontosabb hadi vállalataiban mindig része volt.

A *harmadik kötet* a Habsburg-Lotharingiai fejedelmek korszakát öleli föl. 1648-ban az erdélyi hódolati nyilatkozat a nemzeti fejedelemséget megszüntette s I. Lipót alatt a vár császári parancsnokság alá jutott; evvel a lakók védelmi kötelezettsége is megszűnt s a várszolgálat a rendes katonaság kezeibe ment át. A Rákóczi-fölkelés idejében Kolozsvár városa is újra megerősített (1703); 1704-ben a kurucz hadak Kolozsvárt 11 hónapig ostromolták, de az ostromló sereg ekkor Rabutin tábornok által a Sós-völgynél megveretett; a vár azonban később Csáky kurucz vezérnek mégis meghódolt. 1707-ben Károlyi Sándor, kurucz vezér, a Bethlen-bástyát löporral fölvettette, de a császáriak újra fölépítették. III. Károly király alatt a *Kómál* hegytetőn egy új sánczvár, a fellegvár épült, mely katonai laktanyával és ágyúteleppel láttatott el s általában védelemre kellően berendeztetett. A fellegvár építésével a város erődítéseinek fontossága megszűnt s ezután már csak a felső várról lehet szó, mely máig is föntartva van.

A város falai, bástyái leromboltattak s a régi dicsőség emlékét még csak a Bethlen-bástya épsége tartja fönn. Kolozsvár történelmi jelentősége azért nem szűnt meg, nemzeti művelődésünk gyúpontja az most is Erdélyben s a «Királyhágon túli rész» jövőben is Magyarország jobb keze marad.

A három nagy kötet mellé két kötet okmánygyűjtemény van csatolva, a melyek a szerző szorgalmas búvárkodása által napfényre jött érdekes okmányok tárházát képezik.

A műhöz csatolt két füzet rajzgyűjtemény a városnak és környékének különböző térképeit, Kolozsvár erődítéseinek, várfalainak és egyes bástyáinak fölvételi rajzait, érdekes czímer- és pecsét-rajzokat, az itt talált műemlékek és a meglevő nevezetes épületek, intézetek és templomok szép kivitelű rajzait foglalja magában.

Óhajtjuk, hogy e kiváló munka, történeti irodalmunk e gyöngyszeme, minél több intézeti és magánkönyvtár díszét képezze.

Székely József.

II. IRODALMI SZEMLE.

Az 1888. év I. és III. negyedéről.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Gelich Richard: «Magyarország függetlenségi harca 1848—1849-ben». 25—26 és 27—28-ik füzet. Budapest 1888. Gelich nyug. tábornok e jeles munkája ez évben fölötte keveset haladt előre, a meny-nyiben csak két kettős füzet jelent meg. Úgy tudjuk azonban, hogy a hátralevő utolsó füzet még ez év folyamán megjelenik; ekkor majd módunkban lesz az egész művel behatóan foglalkozni.

Jakab Elek: «Kolosvár története». 3 kötet, 2 kötet oklevéltár és 2 rajzfüzet. Nagy 8-adr. Kiadja szab. kir. Kolosvár város közönsége. Ára a már teljes műnek 25 frt. Mai számunkban bővebben ismertetjük.

Dr. Acsády Ignác: «Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526—1564». Budapest 1888. 8-adr. 280 l. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Ára 1 frt 70 kr. Miután a hadviselésre a pénz mindenkor a legnélkülözhetlenebb kellékek egyike volt, a pénz-és hadügy mindig szoros összefüggésben állt egymással; innét van, hogy Acsády e szép munkájában, bár nem hadtörténelmi mű, számos a mohácsi veszedelmet követő időszak hadügyi viszonyait is megvilágító becses adatot lelünk.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL
BÍRÓ CZIKKEI.*Századok.*

Thaly Kálmán: Jávoroka Ádám ezredes s a gr. Forgách és Rákóczi levéltár (IV., V., VI., VII.). Bárha Thaly e műben Jávorkát, a jeles kurecz vezért, nem mint katonát mutatja be, mivel őt ez oldalról már más munkájában megismertette, de bevezetésképp adja életrajzát s a munka általában számos érdekes hadtörténelmi adatot foglal magában.

Pauler Gyula: Horvát Dalmátország elfoglalásáról. (IV., befejező közlemény.)

Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. (IV—VIII.)

Rónai Horváth Jenő: Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár. (V.)

Dr. Thallóczy Lajos: Az ál-Brankovicsok. (VIII.)

Magyar Történeti Életrajzok.

Angyal Dávid: Befejezi késmárki Thököly Imre életrajzának első részét. (III—IV.)

Pőr Antal: Trencsényi Csák Máté. (IV.)

Hazánk.

Szalay József: Egy honvéd élményei. (IV—VI.)

Torma Károly: Gr. Gyulai Ferencz tábornok emlékirata 1715—1787. (VI.)

Abafy Lajos: Arad várának capitulatiója 1849-ben. (VI.)

Molitor Ágoston: A galicziai határon 1848-ban. (VII.)

Thurzó Miklós: Kmethy György. (VII.)

Vetter Antal: Az 1848—49-iki szerb támadás. (VII.)

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Szécsi Mór: A pozsonyi hídfő 1809-ben. (IV. bef. közl.)

Nemes Ede: A Páristól éjszakra lefolyt hadműveletek 1870—1871-ben. (V.)

Szécsi Mór: A magyarok első hadjáratai Európában és különösen Franciaországban. (VI—VII.)

Dr. Szendrei János: Tokaj várának hadi felszerelése 1649-ben. (VI—IX.)

Milodánovics Simon: Rajzok a mi huszárságunk történetéből. (VIII—IX.)

Történelmi és régészeti értesítő.

(Délmagyarországi. — Temesvár.)

Dr. Márki Sándor: Az aradi vár építése. (IV.)

Millecker Bódog: Alibunár története. (IV.)

C) KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI MUNKÁK.

G. B. Malleson: Prince Eugen of Savoy. (London, 1888. 8°. 270 old. 7 Mark 50.)

Renner Viktor: Türkische Urkunden, den Krieg vom Jahre 1683 betreffend, nach den Aufzeichnungen des Marc Antonio Manucha della Torre. (Bécs, Hölder. 1888. 48 old.)

Staudinger: Das königl. bayrische Infanterie-Regiment Nr. 2. «Kronprinz», 1682—1882. (München, 1888.) I. rész: 1682—88., II. 1689—1704. Ezen ezred akkoriban a «La Rosa» nevet viselte és a törökök elleni szabadságharcban kitüntette magát. Részt vett Budavár visszafoglalásától kezdve számos ütközetben, utoljára Nándorfehérvár visszaszerzésében.

Trotha Thilo: Zur Geschichte der russisch-österreichischen Cooperation im Feldzug von 1759. (Hannover, Helwing. 1888. 158 oldal.) Szól kivált a kunersdorfi csatáról.

Henry Houssaye: 1814. (Paris, Didier. 647 l. 8 Fr.) Terjed a szövetségeseeknek a Rajnán való átkelésétől Napoleon lemondásáig.

Kunz: Von Montebello bis Solferino. (Berlin, Luckhardt. 1888. 8°. 3 Mark.)

Horsetzky Adolf: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge der letzten 100 Jahre. (Bécs, Seidl. 1888.) Tartalom: 31 hadjárat rövid története. Szerző a közös hadseregnél vezérkari ezredes és a hadi iskolában tanár.

Bleibtreu: Friedrich der Grosse bei Kollin. (Berlin, Luckhardt. 12°. 3 M.)

1.) KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK MAGYAR HADTÖRTÉNETRE VONATKOZÓ CZIKKEI.

Berliner Allgemeine Militair-Zeitung. 1888. 66.—75. szám. Die Belagerung von Belgrad im Jahre 1688.

Die Kadetten Maria Theresia's. Tárca a «Pester Lloyd» 1888. okt. 15. és 26. számában, mely kivált a fejedelemasszony által sajátkezűleg átnézett és kijavított fegyelmi szabályzattal foglalkozik, melyet az új bécs-új helyi nevelőintézet számára kiadott.

Neue Freie Presse. 1888. okt. 9. 10. Russen in Siebenbürgen. (Szól kivált Bemről, Lüdersről és a segesvári csatáról.)

Ein ungarisches Schlachtengrab in Syrmien. A «Pester Lloyd» 1888. okt. 16. számában; a hadtörténeti apróságokban részletesebben ismertetve.

Neue Militärische Blätter. 1888. jul. füzet. — C. G. Relation des Markgrafen von Baden Durlach, Generalwachmeister während des Feldzugs gegen die Türken in Ungarn, 1685.

Beiheft zum Militär-Wochenblatt (Löbell szerkeszti). 1888. 9. sz. Die Rüstungen Napoleons I. für den Feldzug von 1812.

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (Okt. füzet. Heilmann: Der Feldzug von 1809, in Tyrol stb.)

III. A HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

1. FŐSEGÉDMŰVEK.

A következő munkákra ezentúl, mint fősegédművekre gyakrabban fogunk hivatkozni :

Szalay László: Magyarország története. 5 köt. 2. kiad.

Horváth Mihály: A magyarok története. 8 köt. 3. kiad. Folytatásként :
25 év Magyarország történetéből (1825—1848. 3 köt.) és : A magy.
szabadságharcz története. 3 köt.

Kerekgyártó Árpád: A magy. történ. kézikönyve. 7 köt.

Fessler-Klein: Geschichte der Ungarn. (2. kiad. 5 köt.).

Sayous-Molnár: A magyarok egyetemes története. 2 köt. (Francziából.)

Krones: Handbuch der Gesch. Oesterreichs. 5 köt. és : Grundriss der
Gesch. Oesterr. 4 köt.

Huber Alf.: Oesterr. Geschichte. (Eddig 3 köt.)

Id. Szinnyi J.: Hazai és külföldi folyóiratok és hírlapok repertoriuma.
2 kötet.

Horváth Mihály: A magy. honvédelem történetének vázlata. (Kis. tört.
munk. I. köt. 147. s. k. l.).

Ipolyi Arnold: A magyar hadi történet tanulmánya. Elnöki beszéd. (Századok 1879. Függelék.)

Jähns Max: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens. I. köt. Technischer Theil. 1880.

Meynert eml. munkája. (I. a 163. lapot).

Az összes népek hadtörténetét tárgyaló művek közt aránylag legjobb a
Galitzin herczeg által kiadott Kriegsgeschichte. (Még nem teljes.)

2. ŐSI VÁNDORLAS ÉS HONFOGLALÁS KORA.

Tájékoztatásúl l. *Hunfalvy Pál*: Magyarország Ethnographiája című művét. 197. és 276. old. — *Fessler* I. 32. *Szalay* I. 3. *Horváth* I. 4. *Krones* II. 30.

Továbbá : *Barna Ferd.*: A magyarok útjáról az Uralról Lebediába. (Századok. 1884. 353, 449 és 527. l.).

Gyoroki Edelsbacher cikkei Ibn Dastá-ról. (Ugyanott. 1871. évf. 465 és. 1877. évf. 698—739. lap.)

A bolgár háborúról l. *Szabó Károly* értekezését (az Új magyar múzeumban: 1862.) és *Jirecek*: Gesch. d. Bulgaren. 1876.

A Millenarium- és honfoglalásra vonatkozó czikkek: *Botha*, *Pauler Gyula* és *Salamon Ferencztől*. (Század. 1879—1882. évfolyamaiban).

Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. (Századok 1877. 373 és 481. old.

U. az, *Lebedia*, *Etelköz* és *Millenarium*. (Századok 1880. I. és 98. l.)

Csuday Jenő: A honfoglalás éve. (1884.) és *Göndöcs Benedek*: Pusztaszer és a honfoglalás. (1883.)

Továbbá: *Szabó Károly*-nak és *Salamon Ferencz*-nek a 163. és 328. lapon már említett dolgozatai. — *Salamon F.*, Budapest tört., II. 70.

A honfoglalás főforrása: Béla király névtelen jegyzőjének: *Chronica Hungarorum* című műve. Legjobb kiadás *Mátyás Flórián*-tól: *Hist. Hungar. fontes domestici*. Legjobb magyarázatos fordítás: *Szabó Károly*-tól. A többi idevágó nagyszámú munkákra nem lehetünk e helyt tekintettel.

Apróbb hírlapi czikkek, fősorolvák *Szinnyei*-nél I. 30—32. és 960—962. l. Hozzájárúl: *Benedek Alb.* czikke a «Dél. Lapok» 1886. 257—59. sz.

3. KALANDOZÁSOK KORA.

Salamon, *Szabó Károly*, *Kápolnai* és *Horváth Mihály* a 163. és 327. lapon említett művei. Továbbá: *Szalay* I. 23. *Horváth* I. 34. *Sayous* I. 47. Az összes kalandok legjobb áttekintését l. *Kerékgyártó* művében: Magyarország művelődésének története. I. k. Vezérek kora. (1859.), kül. a 291—372. old. («Hadügy» és 344 s. köv. lap «Háborúk»). — Továbbá: *Roesler Robert* könyvében: *Romanische Studien* (1871.) Az ideszóló 4. fejj. címe: *Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar*. (147—231. old.).

A Németország ellen irányzott kalandokat l. azonfelül a következő művekben: *Dümmeler*: *Gesch. des ostfränkisch. Reichs*. (2. és 3. köt. 2. kiad.). — *Gfrörer*: *Gesch. der ost- und westfränk. Karolinger* 2. köt. — *Büdinger*: *Oesterr. Gesch.* I. (1858.). — *Stein*: *Gesch. Conrads I.* (1872.). — *Rintelen*: *Gesch. Ludwig des Kindes u. Conrad I.* (Forschung zur deutsch. Gesch. 3. köt.). — *Dümmeler*: *De Arnulfo rege*. (1852.). — U. az. *Die südöstlichen Marken*. 795—907. (Archiv für österr. Gesch. X. köt. és külön. 1853.) — U. az. *Ueber die älteste Gesch. der Slawen in Dalmatien*. (A bécsi tud. akad. «Sitzungsbericht»-jeiben. 20. köt.). — *Dudik*: *Geschichte Mährens*. I. köt. — *Riezler*: *Gesch. Bayerns*. I. köt. — *Brunner*-nek a 163. old. eml. műve. — *Barthold*: *Gesch. der deutsch. Kriegsverfassung*

und Kriegswesens. (2 köt. 1864.) — *Erhard*: Kriegsgesch. von Bayern. (I. köt. terjed 921-ig. 1870.) — *Becker*: Die Reiterei der Urzeit und des Mittelalters. — Végül *Rössler* eml. műve. (327. old.), az apróbb hírlapi (magyar) cikkek. (*Szinnyei*-nél. II. 14. és 1085. old.) és az említett kézikönyvek.

933. évi szász hadjárat: (Merseburgi, helyesebben: Riade melletti csata.)

Az összes német forrásokot és műveket l. *Waltz* művében: *Jahrbücher des deutsch. Reichs unter Heinrich I.* (2. kiad. a 156—159. old.) — Továbbá l. *Giesebrecht* *Geschichte der deutschen Kaiserzeit.* (I. köt. 5. kiad. 812—813. l.) — *Fraustadt* eml. műve. (Közlem. 227. old.) — *Frey*: Die Ungarnschlacht oder die Zeit Heinrichs I. (1844.) — *Frankhäusel*: Ueber den Ort der Ungarnschlacht. (Forsch. Z. d. G. VI. köt. 627 old.) — *Kirchhoff*: Ueber den Ort der Ungarnschlacht. (Ugyanott. VII. köt. 573. l.) — *Böttger-Flathe*: Gesch. von Sachsen. (I. köt. 2. kiad.) — Régibb munkák: *Brotuff*: Historia von Heinrich I. und von der ungarischen Schlacht bei Merseburg. (Lipese, 1556.) *Hulsius*: Henricus anceps, Hungarorum victor. (Lipese, 1686.) — Továbbá I. Henrik életrajzai Hegewisch. (1781.) *Gundling*. (1711.) és *Woltmann*-tól (1794.) Ujabb monographiákat irtak I. Henrik uralkodásáról még: *Löher*, *Phillips* és *Volkmar*.

955. évi hadjárat. Lechmezei csata.

Giesebrecht említ. műve. I. köt. 421—23. és 831—832. old. — *Dönninges*: Jahrbuch d. deutsch. Reiches unter Otto I. (46. old.) — *Köpke-Dümmler*: Otto der Grosse. (257. old.) — *Riezler*: Gesch. Bayerns. (I. 352. l.) — Otto életrajzai *Voigtel* (1802) és *Vehse*-től (2. kiad. 1866.) — *Ranke*: Weltgeschichte. (VI. 2. rész. 201. old.) — *Huber* eml. mű. (I. 337.) — *Értekezések*: Die grosse Ungarnschlacht auf dem Augsburgur Lechfeld. — (*Hormayr*: Taschenbuch für die vaterländ. Gesch. Neue Folge. 1843. 14. évf.) — *Schrott*: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld. (Beilage zur Allgem. Augsburg. Zeitg. 1873. 157. sz.) — *Dümmler*: Die Sage von den 7 Magyaren. (Göttinger gelehrte Nachrichten. 1868. 18. sz.) — *Wyneke*: Die Schlacht auf dem Lechfeld. (Forschung zur deutsch. Gesch. 21. köt. 239 l.) — *Kaufmann*: Die Schlacht auf d. Lechfeld. (Ugyanott.) *Köstler*: Die Schlacht auf dem Lechfeld. 1884. — *Manitius*: Der Ungarnkrieg. 955. (Zeitschrift für allg. Geschichte. Literat. u. Kulturgesch. 1886. 12. szám.)

Dr. *Manqold Lajos*.